

ՀԱՅԵՐԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ԺԻՐԱՅՐ ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Ինչպես հայտնի է 1555թ. Ամասիայի պայմանագրով տեղի ունեցավ Հայաստանի առաջին բաժանումը՝ Պարսկաստանի սաֆավիդների և թուրք օսմանների միջև: Շուրջ մեկ դար հետո, Դիարբեքիի պայմանագրով, թրքական գերիշխանության բաժինը Արևմտյան Հայաստանում մեծացավ:

Հայտնի է նաև, որ մշակութային և քաղաքակրթության տեսակետից զարգացած ցածր մակարդակի վրա գտնվող թուրքերի ներխուժումը Փոքր Ասիա ունեցավ աղետալի հետևանք մատակյաց քրիստոնյա ժողովուրդների՝ հույների, արամեելեզու քրիստոնյաների և հայերի համար, որոնց մշակութային և տնտեսական զարգացումը խափանվեց: Անշուշտ սա պատճառաբանված չէր կրոնական տարբերությամբ, քանի որ արաբական մշակույթը նույնպես թրքական լծի տակ նահանջ ապրեց: Թրքական գերիշխանության ներքո թուլացավ նաև հունական մշակութային ներուժը: Հայաստանում թրքական տիրապետության ծավալումից հետո հայկական մշակույթը զարգացավ հիմնականում ոչ թե Հայաստանում, այլ նրա սահմաններից դուրս:

Մինչև իրենց բռնագաղթն ու վերջնական բնաջնջումը Փոքր Ասիայի քրիստոնյա ժողովուրդները դարեր շարունակ դատապարտված էին ճնշման, կեղեքման, բռնի իսլամացման և իրավունքի կամայական ոտնահարման:

Օսմանյան սուլթանության կողմից նվաճված ժողովուրդների անկախության ձգտումները և Եվրոպայի երկրներից կրած պատերազմական պարտությունները դրդեցին թուրքերին դիմել նախ՝ օսմանիզմի, համաիսլամականության, ապա՝ համաթուրանականության գաղափարախոսությանը: Թուրքերը համաթրքականության և համաթուրանականության դրոշի ներքո ցանկանում էին Ադրիական ծովից մինչև չինական պատընկած տարածքներում էթնիկ թուրք ժողովուրդներին միացնելով կազմել Մեծ Թուրանի պետություն՝ Օսմանյան Սուլթանության գլխավորությամբ: Բոլոր մյուս ժողովուրդները, որոնք խոչընդոտում էին դրա ստեղծմանը, պետք է թրքացվեին, բռնի տեղահանվեին և կամ՝ բնաջնջվեին: 1894-1896թթ. կոտորածները, 1909թ. Կիլիկիայի հայերի ջարդերը և մյուս տեղական նշանակության արյունահեղություններն ապացույցն են նման ծրագրի: Այդ իսկ պատճառով Առաջին համաշխարհային պա-

տերազմի ընթացքում (1914-1918) իրականացված Հայոց ցեղասպանությունը ոչ թե պատահականություն էր, այլ խնամքով նախագծված և հետևողականորեն իրականացվող բնաջնջման գործընթաց:

1913թ. սկսած երիտթուրքերի ազգայնամոլ իշխանությունը սկսեց հայկական գավառներ ուղարկել այնպիսի պաշտոնյաների, ովքեր մասնակցել էին կոտորածներին և փորձ ունեին: Իրականացվեց և 1914թ. ավելի մեծ թափ առավ հայ ազգաբնակչության զինաթափումը: Հայտնի է, որ մինչև 1915թ. ապրիլի 12-ը Հ. Յ. Դ. կուսակցության ղեկավար անդամներից շատերը գտնվում էին բանտերում, թեև այս սոցիալ-հեղափոխական կուսակցությունը 20-րդ դարասկզբին դաշնակցել էր երիտթուրքերին սուլթան Համիդ II-ի բռնակալության դեմ: Արդեն 1914թ. հուլիսի 14-ին ձերբակալվել էին Հնչակյան կուսակցության ղեկավարները, որոնք 1915թ. հուլիսի 15-ին կախաղան հանվեցին Կ. Պոլսո Բայազիտ հրապարակում. իբրև ներքին գործոց նախարար Թալեաթ փաշայի սպանության կազմակերպման մեղավորներ:

1915թ. ապրիլի 24-ից մինչև մայիսի 19-ը օսմանյան բոլոր քաղաքներում տեղի ունեցան անվանի հայերի ձերբակալումներ և սպանություններ: Կ. Պոլսում, որը վաղ բյուզանդական ժամանակաշրջանից սկսած հայկական մշակութային խոշոր կենտրոններից մեկն էր, մինչև ապրիլի վերջ ձերբակալվեցին շուրջ 2345 հայեր, որոնց մեջ նաև անվանի բանաստեղծներ Դանիել Վարուժանը, Սիամանթոն և Ռուբեն Սևակը: Նրանց արտաքսեցին Անկարայի մոտ գտնվող Չանքերի ավան և Այազ գյուղ, որտեղ շատերը մահացան տանջանքներից, այդ թվում նաև՝ Վարուժանն ու Սիամանթոն: Մյուսները արտաքսվեցին Դիարբեքիր: Գրիգոր Զոհրապը և Վարդգես Մերենկյուլյանը (Սարանգուլյան) ճանապարհին խեղդամահ արվեցին:

1914թ. հոկտեմբերի 16-ից 60 տարեկան, որոշ վայրերում, մույնիսկ, 70 տարեկան հայերին ստիպողաբար աշխատեցնում էին բեռնափոխադրության և ճանապարհաշինության մեջ: 1915թ. փետրվարի վերջերից հայ զինապարտները զենք կրելու իրավունք այլևս չունեին: Դրա փոխարեն նրանք կցվեցին զինվորական ամբուրյուններ կառուցող խմբերին: Սրանք, փաստորեն, քրիստոնյա ազգաբնակչության համար նախատեսված բռնի աշխատանքային միավորումներ էին: Աշխատանքների ավարտից հետո վերապրողները մեծավ մասամբ սպանվում էին:

Մարտի վերջերին սկսվեց հայ ազգաբնակչության մնացյալ մասի տեղահանումները, սկզբում Կիլիկիայում, այնուհետև, 1915թ. հունիսի վերջերից Տրապիզոնի, Մեհաստիայի, Դիարբեքիրի և մասամբ՝ Բաղեշի գավառներում: Օգոստոս և սեպտեմբեր ամիսներին հաջորդում է հայերի բռնագաղթն Արևմտյան Անատոլիայից, իսկ աշնանը՝ Սիրիայի և Իրաքի հյուսիսային քաղաքներից: Արդեն ամռան վերջին բաղդադահայերը բռնագաղթվել էին Մոսուլ (Իրաք): Բռնագաղթը, հատկապես արևելյան գավառներում, այսինքն՝ բուն հայկական բնակավայրերում, ուղեկցվում էր ջարդով: Բռնագաղթի հենց սկզբում, տղամարդկանց գատելով իրենց ընտանիքներից, իրենց բնակավայրերից ոչ հեռու կոտորում էին: Անպաշտպան կանանց ու երեխաներին՝ կողոպտում, նսեմացնում, տանջահարում և վաճառում էին ստրկության: Մինչև 1915թ. հոկտեմբերը 300000 բռնագաղթվածներ են Հայեայի վրայով քշվել Շիրառ գետի ափերը, Դեր Զորից մինչև Տիգրիս, Մոսուլի շրջանների անապատներ, որտեղ Օսմանյան պետությունը պաշտոնապես գաղթավայր էր հայտարարել: Շուրջ 870000 բռնագաղթ-

ված հայեր քշվել էին Սիրիայի և Իրաքի հյուսիսային ավերին գտնվող համակենտրոնացման ճամբարները, որտեղ ենթարկվում էին աննկարագրելի տանջանքների, գոյատևում ողբերգական ու աղետալի պայմաններում: Արդյունքում՝ կարճ ժամանակում տասնյակ հազարավոր մարդիկ մահացել են սովից ու համաճարակից: Սակայն երիտթուրքական կառավարության համար սպանդի այսօրինակ ձևը մույնիսկ համարվում էր ոչ լիակատար. հայոց հոծ համախմբումները հակասում էին էթնիկական բնաջնջման նրանց նախագծին: Այդ պատճառով երիտթուրքերի վարչակարգը 1916թ. գարնանը կազմակերպեց զանգվածային սպանություններ, որոնց հետևանքով համակենտրոնացման ճամբարները մեկը մյուսի հետևից վերացան:

Պատկերն ամբողջական դարձնելու համար հարկ է նաև նշել, որ բռնագաղթը բոլոր վայրերում միանման չէր ընթանում, քանի որ գործելակերպը վերջիվերջո կախված էր տվյալ գավառի գավառապետից. Բաղեշի գավառի հայերի մեծամասնությունը չտեղահանվեց, այլ՝ տեղում կոտորվեց. ինչպես հաճախ վկայակոչվել է՝ հայերին քշում էին մի մեծ բնակարան և հրկիզում: 1919թ. ապրիլին Տրապիզոնի նահանգապետ Ջեմալ Ազմիի դեմ քրեական դատավարության ժամանակ խոսվել է աներևակայելի սարսափազդու դաժանությունների մասին, որին ենթարկվել են 3000 հայ որբեր: Տրապիզոնի Կարմիր խաչ հիվանդանոցում թունավորել են մանուկներին, ծծկեր երեխաները խեղդամահ են արվել գոլորշիով, նրանց դիակները և մնացած երեխաներին ողջ-ողջ թափել են ծովը: Ջեմալ Ազմին 15 երիտասարդ հայուհիների արգելափակել էր մույն հիվանդանոցում, որտեղ էլ նահանգային վարչության անդամները «խրախճանքներ» էին կազմակերպում: Ըստ թուրք վկաների 1919թ. ապրիլի 12-ի տված ցուցմունքի՝ այս երիտասարդուհիներն էլ վերջում սպանվել են:

Ցեղասպանության բնորոշիչ կողմերից մեկն էլ ցեղասպանության ենթարկված ժողովրդի մշակութային արժեքների ավերումն է: Կ. Պոլսո պատրիարքարանի տվյալների համաձայն Արևմտահայաստանում Առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ գոյություն ունեին 2200 վանք և եկեղեցի, որոնցից առնվազն 2150-ը ցեղասպանության ժամանակ կոտորվել, հրկիզվել և ավերվել են, այդ թվում նաև՝ վաղ քրիստոնեական շրջանին պատկանող գլուխգործոցներ (նաև Մշո Սուրբ Կարապետ վանքը):

Թալանների ժամանակ ավելի քան 20000 ձեռագիր մատյաններ, ինչպես նաև հմատիպ գրքեր ոչնչացվել են, մեծ վնաս հասցնելով ոչ միայն հայկական, այլ նաև համամարդկային մշակույթին: Ավելացնենք, որ առ այսօր թրքական կառավարությունը շարունակում է վարել հայկական ոգեղեն և նյութական մշակույթի կանխամտածված ոչնչացում, թեպետ Թուրքիան ազգային փոքրամասնությունների մշակութային ժառանգությունը պահպանելու մի շարք պայմանագրեր է ստորագրել:

Հայերի բնաջնջման պատասխանատվությունը, ինչպես հայտնի է, կրում է «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության կենտրոնական կոմիտեն, հատկապես՝ ներքին գործոց նախարար Թալեաթի, ռազմական նախարար Էնվերի և ծովուծի նախարար Ջեմալի եռյակը: Հայտնի է նաև, որ «Թեշվիլաթ-ը Մահսուսե» հատուկ կազմակերպությունը նրանց զինավոր գործիքն էր հանդիսանում: Բնաջնջման ծրագիրը եղել է շատ ընդարձակ: Արդյունքում՝ այն դեպքում, երբ Առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ հայերի թիվը Օսմանյան Սուլթանությունում եղել է

շուրջ 2,5 միլիոն, Լոզանի պայմանագրի ժամանակ (1922-1923) մնացել է միայն 240000, որոնց մեծ մասն էլ քեմալականների և հանրապետական թուրքիայի օրոք կոտորվել և արտաքսվել են: Փաստորեն՝ Փոքր Ասիայում, երբեմնի քրիստոնեական խոշոր կենտրոններից մեկում, պատերազմից առաջ դեռևս 5 միլիոն քրիստոնյաներ էին բնակվում, այսօր, ցեղասպանությունից 90 տարի անց, մնացել են 80000:

Յեղասպանությունից 90 տարի հետո էլ պատկերը չի փոխվել. թրքական իշխանությունները, զանգվածային լրատվամիջոցները, գրեթե ողջ թուրք մտավորականությունը և անգամ արտասահմանում ապրող թուրքերի մեծամասնությունը ժխտում են ցեղասպանությունը և անտեսում ցեղասպանությունը վերապրածների և նրանց սերունդների վերադարձը հայրենիք: Փաստ է նաև, որ թուրքիայում գտնվող հայ ճարտարապետական կոթողներից շատերն այսօր կիսավեր են կամ վերջնական ավերման եզրին: Գրեթե բոլոր հայկական տեղանունները փոխարինվել են թրքականով: Ավելացնենք, որ 1993թ. մինչ այսօր թուրքիան հովանավորում է Ադրբեյջանի կողմից Հայաստանի և Արցախի նկատմամբ վարվող տնտեսական շրջափակման քաղաքականությունը:

Ամփխտելի է, որ հայ ժողովրդի ողբերգության գլխավոր պատասխանատուն թուրքիան է, սակայն մի շարք պետություններ նույնպես կրում են պատասխանատվության իրենց բաժինը: Այս կապակցությամբ հարկ է անդրադառնալ այդ պետությունների ունեցած դերին և դիրքորոշմանը, որոնք ինչպես Առաջին համաշխարհային պատերազմում, այնպես էլ այսօր, մեծ ազդեցություն ունեն համաշխարհային քաղաքականության վրա:

Սովետական Ռուսաստանի 1917թ. Լենինի օրոք տված «խոստումը», որի համաձայն «Թուրքահայաստանի ապագան պետք է որոշվեր ռեֆերենդումով», շուտափույթ մոռացվեց: Ինչպես հայտնի է՝ Ռուս-թուրքական պայմանագրով (Մոսկվա, 1921թ.) և Կարսի եռակողմ պայմանագրով (1922թ.) Կարսի և Արդահանի շրջանները հանձնվեցին թուրքիային: Թրքական ճնշման ներքո Արևելյան Հայաստանի տարածքներից Նախիջևանն ու Արցախը մտան Ադրբեյջանի կազմի մեջ:

Հայտնի է նաև, որ Խորհրդային Միությունում գիտության, գրականության և հրապարակախոսության մեջ Արևմտյան Հայաստանի թեմայի վրա տաքու էր դրված:

Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ-ին, ապա այն մոռացավ 1920թ. այսպես կոչված վիլսոնյան որոշումը և որպես հառնող գերտերություն, դիմեց թուրքիայի հետ համագործակցությանը:

Մեծ Բրիտանիան, որը հաղթական պետություններից հարաբերականորեն ամենահետևողականն էր՝ պատժելու հայերի և հույների կոտորածների պատասխանատու երիտթուրքերի պարագլուխներին, նույնպես տեղի տվեց քեմալական սպառնալիքների առաջ:

Ֆրանսիան բավարարվեց Կիլիկիայում ծխախոտի մենաշնորհային պայմանագրեր կնքելով և 1939թ. Ալեքսանդրետի սանջակը և դրա հետ միասին տեղի քրիստոնյա ժողովուրդներին հանձնեց թուրքերին: Այսուհանդերձ, Ֆրանսիան մնում է Առաջին համաշխարհային պատերազմի միակ հաղթական երկիրը, որն այսօր ճանաչել է Հայոց ցեղասպանությունը:

Որն է Գերմանիայի բռնած դիրքորոշումը, որը Մոլթեի (գերմ. զորական, 1835-1839) ժամանակներից ի վեր, թուրքիայի զինվորական խորհրդատուն, քաղաքական հովանավորը և ռազմական դաշնակիցն էր:

Յեղասպանության ճանաչման հանձնախմբի խնդրագրում, որը

2001թ. ապրիլին հանձնվեց Բունդեսբազի խնդրագրերի հարցերով զբաղվող հանձնախմբին, նշված է. «Գերմանիան, լինելով Թուրքիայի ռազմական դաշնակիցը, իր հատուկ դերն է ունեցել թե՛ հայկական և թե՛ թրքական պատմության մեջ: Ի տարբերություն Թուրքիայի դեմ պատերազմող երկրների, Գերմանիան Թուրքիայի գրեթե բոլոր մահանգների վարչակենտրոններում հյուպատոսություններ է ունեցել, որոնց առկայությունը թույլ էր տալիս Գերմանիային ճշգրիտ եղանակով փաստագրել հայերի բնաջնջման բոլոր հանգրվանները: Որոշ գերմանացիներ, որոնք ծառայում էին թրքական բանակում, մասնակցում էին հայ քաղաքացիների դեմ ուղղված զինվորական գործողություններին: Կայսերական Գերմանիայի պետական գործիչները լռելյայն ընդունեցին Հայոց ցեղասպանությունը՝ հանուն «գերագույն շահախնդրության» և Թուրքիայից եկող լրատվությունը ենթարկեցին գրաքննության: Որոշ թուրք ոճրագործներ պատերազմից հետո Գերմանիայի բարձրաստիճան քաղաքական գործիչների օգնությամբ ապաստան գտան Գերմանիայում, չնայած՝ նրանք 1919թ. Թուրքիայում, որպես պատերազմական ոճրագործներ և հայերի զանգվածային մարդասպաններ, մահվան էին դատապարտված: Գերմանիան, հրաժարվելով հանձնել ոճրագործներին, արգելք հանդիսացավ օրինական եղանակով հայերի ցեղասպանության արժարժման առաջին և միակ փորձին:

Հարկ է հավելել նաև, որ օսմանյան հրամանատարությունը հազարավոր հայ աշխատավորներ էր տրամադրել Բեռլին-Բադդադ երկաթուղու շինարարությանը՝ անվճար և բռնի աշխատելու: Բեռլին-Բադդադ երկաթուղու շինարարությունը հանդիսանում էր Արևելքում Գերմանիայի ամենակարևոր ձեռնարկը և պատերազմի օրերին մեծ դեր ունեցավ զենք ու զինամթերքի տեղափոխման գործում:

Գերմանական հասարակական կարծիքը հայերի մասին բացասական էր: Սա է փաստում Վիլհելմ Լիթնի «Պարսկական մեղրամիս» գիրքը: Հեղինակը Թեհրանում կայսերական Գերմանիայի դեսպանության անդամ էր և 1916թ. Եփրատ գետի ափերով Բադդադից դեպի հյուսիս-արևմուտք Գերմանիա ուղևորվելով՝ ականատես էր եղել հայկական ցեղասպանությանը: Անտեսելով տեսածը՝ նա հայերի բնաջնջումը թուրքերի կողմից համարել է «մաքուր հատում»: Իր տեսակետը խտացնելով այդ օրերին գերմանական զինվորականության և դիվանագիտության մոտ տարածում գտած հակասեմիտական և հակահայկական մախադասություններով, նա ավելացնում է. «Հայերը հակառակ իրենց հնդեվրոպական լեզվին, պատկանում են Մերձավոր Արևելքի ռասային: Նրանք շատ ավելի քիչ են խառնվել արևելյան արյանը, քան հրեաները: Թե՛ հայերի, և թե՛ հրեաների մոտ երկարատև ճնշման հետևանքով առաջացել է տեսակավորող և հակատեսակավորող ազդակ, արդյունքը՝ մարդիկ, որ զգվանքի հակում ունեն հրեաների նկատմամբ, առավել զգվանք են զգում հայերի նկատմամբ: Ակնառու է, որ քրիստոնյա միսիոներներից բացի, Արևելքում գտնվող հյուսիսային եվրոպացի բացահայտ և հաճախ բուռն հակակրանք ունի հայերի նկատմամբ»:

Այս գիրքը լույս տեսավ Վայմառյան հանրապետության օրոք, 1925թ. և պատճառ դարձավ, որպեսզի Հայոց ցեղասպանությունը և Թուրք-գերմանական դաշնակցությունը հանրության կողմից քննության առարկա չդառնա: Ցեղասպանությունն էլ հարկ եղածի պես չդարձավ քաղաքական ֆորում, 1921թ. Բեռլինում տեղի ունեցած Սոդոմոն Թեիլերյանի դատավարության ժամանակ: Պրուսական արդարադատության մախարարությունը և

արտգործնախարարությունը ջանք չխնայեցին հրեշավոր մայրաքաղաքի սպանության դատավարությանն իրենց ցանկացած հունով ընթացք տալու, այնպես որ խնդրի քաղաքական կողմը լայն չափով չպարզաբանվեց: Թալաթի դին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ (1941-1945) տարվեց Թուրքիա և թաղվեց Կ. Պոլսո աշապես կոչված հերոսների բլուրում:

Դաշնային Գերմանիայի պատմության մեջ էլ առկա են դեպքեր, երբ արտգործնախարարությունը հանդուրժել և մինչև անգամ հովանավորել է Թուրքիայի ազդեցությունն ու միջամտությունը Գերմանիայի ներքին քաղաքական խնդիրներում: 1985թ. Բրենեն քաղաքում հայերի, ասորիների և արամեյեզու քրիստոնյաների ցեղասպանության գոհերի հիշատակին նվիրված մի միջոցառման ժամանակ ոստիկանությունը բռնագրավեց այդ առիթով պատրաստված փաստագրական գրքույկները (թրքական մամուլի հակահայկական թրթակցությունները): 1987թ., երբ Եվրապառլամենտում քվեարկության էր դրված Հայոց ցեղասպանության հարցը, մի երկիր միայն դեմ քվեարկեց. այդ երկիրը Գերմանիայի դաշնային հանրապետությունն էր: 2001թ. թուրքական դիվանագիտական մարմինները խոչընդոտ են հանդիսացել Պոտսդամ քաղաքում Լեփսիուսի տան վերակառուցմանը և 2005թ. տարվա սկզբին էլ փորձ արեցին Հայոց ցեղասպանության մասին հիշատակող նախադասությունը հանել Բրանդենբուրգ երկրատարածքի դպրոցական դասագրքերից: Ցեղասպանության ճանաչման հանձնախմբի ներկայացրած խնդրագիրը մերժվեց Բունդեսբադի կողմից (խնդրագրի հետ հանձնվել էր 18000 ստորագրություն, որից 12000-ը Թուրքիայի քաղաքացիների ստորագրություն էին):

Բունդեսբադի պատգամավորներին և քաղաքական գործիչներին թվում է, թե Թուրքիան երբևէ կսրբագրի իր ցեղասպան անցյալը, անհրաժեշտ է միայն նրան ժամանակ տալ: Նկատի ունենալով Թուրքիայի՝ Հայոց ցեղասպանության 90 տարիների ուրացումը՝ միամիտ և կասկածելի է թվում այս դիրքորոշումը: 2004թ. դեկտեմբերի 17-ին Թուրքիայի՝ Եվրամիությանն անդամակցության բանակցությունների ժամանակ Դաշնային Գերմանիայի քաղաքական գործիչների համար ոչ ցեղասպանության չընդունման փաստը, ոչ էլ փոքրամասնությունների և կանանց իրավունքների ոտնահարումը էական դեր չկատարեցին: Այս առումով Գերմանիայի դիրքորոշումը չափազանց քննադատելի է և մտահոգիչ: Փաստորեն Գերմանիայի քաղաքական գործիչների և դիվանագետների դիրքորոշումը, կայսերական ժամանակներից մինչև օրս, թրքամետ է և զիջողական. այդ պատճառով էլ թուրքերին հաջողվում է միջամտել Գերմանիայի ներքին քաղաքական կյանքին: Անդրադառնալով CDU/CSU կուսակցության 2005թ. փետրվարի 22-ի խնդրագրին՝ հարկ է նշել, որ այդտեղ վտանգներով լի ծուղակ է, որը առիթ է տալու հետագա բազմաթիվ դժվարությունների: «Ցեղասպանություն» և «դեպորտացիա» բառերի փոխարեն միտումնավոր օգտագործվում է «ջարդ», «կոտորած», «արտաքսում», «վտարում» բառերը, քանի որ կոտորածը՝ ցեղասպանություն չէ, ինչպես նաև վտարումը՝ դեպորտացիա: (Արտաքսված և վտարված անձը, որ երկիր ցանկանա, կարող է գնալ, իսկ դեպորտացիայի ենթարկվածը այդ հնարավորությունը չունի, նա տարվում է պատժավայր): Մամուլից տեղեկացանք, որ Կանաչներն ու SPD-ն (կառավարություն կազմող կուսակցությունները) ուզում են միանալ այդ խնդրագրին, միայն ոչ այդ խստությամբ:

Բեռլինի սենատի կողմից լիազորված օտարերկրացիների միգրացի-

այի և ինտեգրացման հարցերով զբաղվող վարչությունը համձնարարել էր տիկին դոկտ. Թեսսա Հոֆմանին գրել մի գրքույկ՝ «Հայերը Բեռլինում, Բեռլինը և հայերը» վերնագրով: Թեև հեղինակը գրել էր ժամանակին այդ գիրքը, սակայն գրքի լույս ընծայումը հետաձգվել է, քանի որ գրքույկում արծարծված է Հայոց ցեղասպանության հարցը: Ցավալի և անհանդուրժելի է, որ ցեղասպանությունից 90 տարի անց էլ Գերմանիայի օրենսդիր մարմինները համարձակություն չունեցան հետևել այն մի շարք երկրների օրինակին, որոնք ճանաչել են Հայոց ցեղասպանությունը: Պատճառը, դարերից եկող թուրք-գերմանական ավանդական բարեկամությունն է՝ Գերմանիան Թուրքիայի դաշնակիցն էր Առաջին համաշխարհային պատերազմում և դաշնակիցն է մահ մեր օրերում՝ ՆԱՏՈ-ի ուխտում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- ¹ Dadrian Vahagn. Children as victims of Genocide: the Armenian case, "Journal of Genocide Research", 2003, 5(3) September, s. 424.
- ² Litten Wilhelm. Persische Flitterwochen, 1926, Berlin, s. 293-335.
- ³ Հայկական հարց, Համրագիտարան, Երևան, 1996:
- ⁴ Hoffmann Tessa. "Verfolgung, Vertreibung und Vernichtung der Christen im Osmanischen Reich, 1912-1922". Lit Verlag. Münster. 2004.